

مبانی مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری فرهنگی - اجتماعی از دیدگاه قرآن و نهج‌البلاغه

مصیب عباسی^۱

استادیار گروه معارف و الهیات دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران

فاطمه راستی کردار

کارشناس ارشد شیعه‌شناسی - جامعه‌شناسی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران

سید حسن سید رضایی

عضو هیئت علمی، واحد علی آباد کتول، دانشگاه آزاد اسلامی، علی آباد کتول، ایران

مبانی مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری فرهنگی - اجتماعی از دیدگاه قرآن و نهج‌البلاغه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۱/۲۱

چکیده

با توجه به مکتبی بودن نظام سیاسی - اجتماعی و اقتصادی در ایران مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی گردشگری نیازمند اتکاء به مبانی کلان حقوقی و فرهنگی مکتب اسلام است. از جمله مهم‌ترین منابعی که می‌توان مبانی مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری را از آن‌ها احصاء کرد قرآن کریم و نهج‌البلاغه است. هدف پژوهش حاضر تحلیل و بررسی گردشگری در اسلام و متون اسلامی که دارای وجه قوی فرهنگی و اجتماعی است می‌باشد. خداوند نیز در آیات متعددی از قرآن کریم به گردشگری و سیاحت توصیه‌ی فراوانی کرده است؛ به گونه‌ای که بعد از تأمین نیازهای اساسی و ایجاد امنیت در جامعه افراد را به سیر و سیاحت فراخوانده است. روش پژوهش از نوع توصیفی - تحلیلی است. نتایج نشان داد که دست‌اندرکاران برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری در ایران بایستی در امر تدوین راهبردهای صنعت گردشگری به منابع اسلامی از جمله قرآن و نهج‌البلاغه اتکاء نمایند و وجه فرهنگی و اجتماعی برنامه‌ریزی‌ها را موازی با اهداف اقتصادی برجسته نمایند.

واژگان کلیدی: ابعاد اجتماعی، ابعاد فرهنگی، گردشگری، قرآن، نهج‌البلاغه

مقدمه

گردشگری در قرآن کریم مفهومی عام است که واژه‌هایی چون سیاحت، سیر، سفر، هجرت و ... بر آن اطلاق می‌گردد که اغلب این کلمات مترادف یکدیگرند و فقط توجه دقیق به معانی و مفاهیم آنان می‌تواند کاربرد صحیح این کلمات را در جملات مختلف نشان دهد (Ebrahimi et al., 2014: 1). اسلام به عنوان دینی کامل و جامع به تمامی ابعاد زندگی بشر توجه نموده، بنابراین نیازهای مادی و معنوی انسان را نیز از نظر دور نداشته است و در قرآن کریم دستوراتی را جهت رفع این نیازها ارائه کرده است. علاوه بر آن می‌توان با اتکا به روایاتی که توسط ائمه اطهار (ع) نسل به نسل در قالب سیره و سنت به آیندگان انتقال یافته به عنوان الگوی جامع و کاملی در جهت رفع مشکلات اجتماعی جامعه نگریسته و به آن‌ها عمل کرد. به عنوان مثال حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) در نامه ۳۱ نهج‌البلاغه خطاب به فرزندش امام حسن (ع)، ایشان را به سیر و سفر فرا خوانده و به آگاهی‌بخشی از دنیا و بررسی تحولات ناگوار آن رهنمون می‌سازد. قرآن کریم نیز می‌فرماید: «پس آیا در زمین سیر نکردند تا بنگرند سرانجام کسانی که قبل از آنان بودند چگونه بود؟ خداوند آنان را هلاک کرد و برای این کافران نیز همانند آن کيفرها خواهد بود» (Muhammad, verse 10)؛ بنابراین خداوند نیز انسان‌ها را به گردش در زمین فراخوانده تا به تجربه‌اندوزی مشغول شوند و تدبیر در عاقبت امم سابقه بیفزایند.

در کشورهای توسعه یافته دولت‌ها بیش‌تر به بعد مادی گردشگری توجه نموده و این صنعت را به عنوان یکی از منابع اصلی ایجاد ثروت دانسته و افراد را تشویق به گردشگری کرده تا در اوقات فراغت خود به اماکن توریستی رفته و از این طریق درآمدزایی کنند. در حالی که قرآن همه ابعاد گردشگری را در مورد توجه قرار داده و اهداف متعددی را در سیر و سیاحت انسان در نظر گرفته لذا انسان‌ها را با خطاب‌های مختلفی به سیر و سفر دعوت کرده که یکی از اهداف آن اجرای مناسک عبادی حج است که در قالب بعد عبادی، به بعد اجتماعی و اقتصادی آن نیز نگریسته شده است که موجب تبادلات اجتماعی و فرهنگی، تجارت و رونق بازار کار می‌شود؛ بنابراین به تعبیر قرآن صنعت گردشگری دارای ابعاد گوناگونی است که با حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، خدمات و ... در ارتباط است که با گسترش و توسعه این صنعت می‌توان موجبات رشد و توسعه پایدار اقتصادی و اجتماعی کشور را فراهم کرد. لذا دستیابی به این مهم مستلزم شناخت نقش دولت در جهت توسعه گردشگری با در نظر گرفتن آموزه‌های دینی است که منجر به جهان‌بینی عمیق جهت تبیین ایدئولوژی راهبردی اسلامی می‌شود که سرمایه‌گذاری دولت در بخش‌های خصوصی و مشارکت هرچه بیش‌تر این بخش‌ها و همبستگی و پیوند میان عناصر سازنده نظام گردشگری در جهت ارتقاء ابعاد کمی و کیفی گردشگری از جمله این راهبردهاست و می‌تواند توسعه پایدار این صنعت را به دنبال داشته باشد. همچنین با رفع نیازهای گردشگران می‌توان بسترهای پیشرفت این صنعت را فراهم کرد. ایران کشوری است دارای جاذبه‌های گردشگری فراوان که دولت می‌بایست به شناسایی منابع و جاذبه‌های موجود در کشور پرداخته و با فراهم کردن امکانات رفاهی، الگویی هدفمند را در جهت پاسخگویی به نیازها تدوین نماید. با توجه به این مقدمه سؤال اصلی مقاله حاضر این است که مبانی مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری در قرآن و نهج‌البلاغه چگونه ترسیم شده است؟ فرضیه‌ای را که در این مقاله برای پاسخگویی به سؤال اصلی پژوهش در صدد تحلیل و بررسی آن هستیم این است که اصولاً گردشگری در اسلام و متون اسلامی دارای

وجه قوی فرهنگی و اجتماعی است و بدین خاطر در قرآن کریم و نهج‌البلاغه توصیه‌های فراوانی نسبت به انجام آن وجود دارد به گونه‌ای که خداوند در قرآن کریم در آیات متعددی به گردشگری و سیاحت اشاره کرده است. روش به کار رفته در این مقاله توصیفی - تحلیلی است.

رویکرد مفهومی و نظری

سیر در لغت به معنای رفتن، گذشتن و عبور کردن است (Ibn Fares, 1404 A: 120, p. 3). مراد از سیر، پیمایش، گردش کردن، سیاحت جسمانی و معنوی و رفتن و حرکت کردن است که البته کاربست آن در سلوک معنوی و اخلاقی بیش‌تر است (Abbasī Moghaddam, 2012: 188). مسافرت، وسیله نجات شخص از چیزی است که از آن فراری است و یا موجب رسیدن او به چیزی است که بدان علاقه‌مند است. سفر دو نوع است: یکی سفر ظاهری و جسمانی است از محل زندگی و وطن به بیابان‌ها و دشت‌ها و دیگری سفر به وسیله حرکت درونی است از پایین‌ترین مراتب تا ملکوت آسمان‌ها و برترین سفرها سفر باطن است. سفر نوعی حرکت و معاشرت است و فایده‌ها و آفت‌هایی دارد. فایده‌هایی که انگیزه سفر است از دو حال خارج نیست. یا گریز از زیان است یا طلب منفعت؛ زیرا مسافر یا برای دوری از اقامتگاه خود انگیزه‌ای دارد که اگر آن انگیزه نبود هدفی برای سفر نداشت و یا آن‌که در سفر مقصد و هدفی دارد (Feiz Kashani, 2010: 55-53). به عنوان نمونه خداوند در سوره دخان به حضرت موسی (ع) فرمان می‌دهد برای فرار از دست دشمنان، شبانه محل سکونت خود را ترک کنند: «پس به او گفتیم بندگان مرا شبانه کوچ بده زیرا شما تحت تعقیب (فرعونیان) هستید» (Dukhan, verse 23).

بر اساس تعریفی از سازمان جهانی گردشگری، گردشگری به عمل مسافرت به منظور تفریح و تفرج و تدارک سرویس‌ها و خدمات لازم برای این عمل اطلاق می‌گردد و گردشگر به کسی که به منظور و یا هدف تفریح و تفرج حداقل ۸۰ کیلومتر از منزل فاصله بگیرد اطلاق می‌گردد (Kargar & Hasanzadeh, 2015: 234 quoted by Sharili, 2001: 142).

ظهور گردشگری فرهنگی به عنوان یک هدف مطالعاتی، به آغاز قرن بیستم باز می‌گردد، اما این فعالیت به صورت رسمی در سال ۲۰۰۲ تعریف شده است. «گردشگری فرهنگی و شناختی در واقع نوعی از گردشگری است که بر محیط فرهنگی متمرکز شده است (Dasvill, 2000: 45).

گردشگری فرهنگی (گردشگری فرهنگ) نوعی از گردشگری است که در رابطه با فرهنگ یک کشور یا منطقه است. توریسم فرهنگی به طور خاص بر شیوه زندگی مردم در این مناطق جغرافیایی و تاریخچه آن مردم، هنر، معماری، ادیان و دیگر عناصری که به آن‌ها کمک کرده تا شیوه زندگی خود را دنبال کنند تمرکز دارد. گردشگری فرهنگی شامل گردشگری در مناطق شهری به خصوص شهرهای تاریخی و بزرگ و امکانات فرهنگی این شهرها مانند موزه‌ها و تئاترهای آن‌هاست. همچنین این نوع توریسم می‌تواند شامل گردشگری در مناطق روستایی و نمایش سنت‌های بومی جوامع فرهنگی (به عنوان مثال جشنواره‌ها و آداب و رسوم) و ارزش‌ها و شیوه زندگی آنان باشد (Ranjbarian & Zahedi, 2000: 22).

در جریان گردشگری فرهنگی جنبه‌های معنوی فرهنگ بومی و همچنین تبلور عینی آن به عنوان میراث فرهنگی از پارامترهای اساسی هستند که به شدت دارای اهمیت اقتصادی بوده و اطلاعات در آن به صورت دیداری منتقل

می‌شود. میراث فرهنگی به عنوان هدف اصلی در بازدیدهای گردشگری فرهنگی شامل عادات محلی، آداب مربوط، سبک‌های معماری و موسیقی، زبانهای محلی و ارزش‌های دینی - معنوی و تبلور عینی ادیان در چارچوب مناسک و مکان‌های مقدس است. از این رو میراث فرهنگی حافظه جمعی یک ملت بوده که در مناطق مختلف فرهنگی در قالب پدیده‌ها، مکان‌ها و رویدادها قابل بازدید است. همچنین رابطه میان فرهنگ و زیستگاه آن تنگاتنگ است. از این رو رابطه‌ای دو سویه میان نوع زیستگاه و نوع فرهنگ دیده می‌شود (Fanni, 2009: 18). این برداشت مفهوم پهنه‌ی فرهنگی را پدید می‌آورد؛ که خود در رابطه با فرهنگ و پهنه جغرافیایی، گونه فرهنگی را شکل می‌دهد. از این رو پیکربندی فرهنگی و الگوهای فرهنگی مفهوم‌هایی در ارتباط با پهنه فرهنگی و گونه فرهنگی هستند. عناصر مشترک همه این مفاهیم این است که نه با اجزا یا ویژه‌داشت‌های آن، بلکه با تمامیت آن همچون سازمان معناداری از ویژه‌داشت‌ها برخوردار می‌کنند. از این رو توان‌های فرهنگی در هر مکان می‌تواند در زمینه شناسایی و بررسی راهبردهای گردشگری بخصوص مفید واقع شود. در این میان گردشگری فرهنگی از دو بعد تعریف می‌شود. در بعد مفهومی گردشگری فرهنگی، حرکت انسان‌ها برای جاذبه‌های فرهنگی و جدا شده از مکان معمولی سکونت با هدف به دست آوردن اطلاعات و تجربه جدید برای ارضای نیازهای فرهنگی تعریف شده است. از نظر فنی گردشگری فرهنگی، حرکت انسان‌ها برای جاذبه‌های فرهنگی خاص همچون مکان‌های میراث، نشانه‌های زیبا شناختی و فرهنگی، هنرها و نمایش‌ها، که خارج از مکان معمولی سکونت قرار دارد را در بر می‌گیرد (Qadiri, 2010: 22).

مفهوم گردشگری در قرآن

گردشگری در متون قرآنی، آیات، روایات و احادیث به هجرت و مهاجرت تعبیر شده و یک سنت دیرینه اسلامی است و پیشینه آن به صدر اسلام و اوایل بعثت پیامبر اکرم (ص) نیز بر می‌گردد یعنی برای اولین بار به دستور پیامبر گرامی اسلام حدود ۸۵ نفر از جوانان تازه مسلمان به منظور حفظ جان خود از مکه به حبشه نزد نجاشی هجرت کردند. این هجرت به تدریج به یک فرهنگ و سنت اسلامی تبدیل شد و آثار مطلوبی به جا گذاشت و از این رهگذر عالمان و جغرافی‌دانان ارزشمندی در میان مسلمانان پدید آمد و آثار گرانبهایی از آن‌ها به جا گذاشته شد. گذشته هجرت و گردشگری با اهداف مختلفی نظیر حفظ جان، تجارت، فراگرفتن علم و دانش، تبلیغ دین اسلام، رونق اقتصادی و تبادل علمی و فرهنگی انجام می‌گرفت (Mehrafroz, 2015: 601). واژه سیاحت در قرآن کریم به گردشگری اشاره دارد و لغت‌شناسان تعبیر مختلفی را برای این واژه ذکر کرده‌اند: نظیر سیر کردن، گشتن، رفتن در زمین، سیر و سفر، مسافرت، جهانگردی، جهان‌پیمایی، کیهان‌نوردی (Dehkhoda, 1957, 177- 740). سیاحت در اصل به معنای حرکت و جریانی است که با تفکر و تدبیر همراه باشد؛ بنابراین اگر به آب روان سیح گفته می‌شود به این اعتبار است که آب جاری نرم و آرام راه می‌گشاید و به پیش می‌رود. از همین روست، حرکت انسان‌ها آنگاه که بر اساس اندیشه و توجه و وظیفه‌شناسی در مقابل خداوند و یا برعکس با نیت سخن‌چینی و فساد در زمین باشد. لذا خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «پس ای مشرکان، چهار ماه دیگر با امنیت کامل در زمین بگردید و بدانید که شما نمی‌توانید خدا را به ستوه آورید و این خداست که رسوا کننده کافران است» (Tawbah, verse 2). این آیه خطاب به مشرکان پیمان شکن است که خداوند چهار ماه بدان‌ها مهلت می‌دهد تا با خیال راحت در زمین گردش

کنند و با تفکر و اندیشیدن به بررسی جریان زندگی‌شان و افکار و عقایدشان بپردازند و زمانی که این دوران به پایان برسد و آنان متنبه و آگاه نشوند و به سوی راه هدایت و ارشاد رهنمون نگردند پس آنان را بکشید (Mostafavi, 184-5: p. 1982). خداوند در قرآن کریم به صورت‌های مختلف انسان را دعوت به سیر و سفر نموده است. چنان‌که در سوره نحل می‌فرماید: «و همانا ما در میان هر امتی پیامبری را برانگیختیم (تا به مردم بگویند) که خدا را بپرستید و از طاغوت و هر معبودی جز خدا) دوری نمایید، پس گروهی از مردم کسانی هستند که خداوند هدایتشان کرده و بعضی از آنان گمراهی بر آنان سزاوار است، پس در زمین سیر و سفر کنید تا ببینید که پایان کار تکذیب‌کنندگان چگونه بوده است؟» (Nahl, verse 36). در این آیه خداوند علاوه بر اینکه انسان را دعوت به توحید و دوری از طاغوت کرده مردم را به جهانگردی هدفمند نیز دعوت کرده است. تاریخ قانونمند است و سنت‌های حاکم بر جامعه و تاریخ ثابت است لذا می‌بایست از سیر و سفر و گردش عبرت آموخت (Qeraaty, 1388: 519) و صرفاً به جهت لذت و تفریح نباشد. در سوره یوسف نیز خداوند در باب گردشگری هدفمند می‌فرماید: «و پیش از تو پیامبری نفرستادیم، جز مردانی از اهل آبادی‌ها را که به آنان نیز وحی می‌کردیم. با وجود این آیا در زمین سیر نکرده‌اند تا عاقبت کسانی را که پیش از آنان بوده‌اند بنگرند؟ و قطعاً سرای آخرت برای کسانی که تقوا پیشه کرده‌اند بهتر است. آیا نمی‌اندیشید؟» (Joseph, verse 109). از آنجا که مشاهده مستقیم از کارآمدترین شیوه‌های دریافت حقیقت است پس سیر و سیاحت در زمین و آگاهی از تاریخ و درس عبرت گرفتن، برای هدایت و تربیت بسیار کارگشاست (Qeraaty, 1388: 519) خداوند در سوره بروج جهت عبرت‌آموزی بندگان سرگذشت اصحاب اخدود را چنین بیان می‌کند: «کشته و هلاک شدند به غضب خدا جماعتی که حفره‌ها در زمین نموده بودند پر از آتش برای هلاکت مسلمانان آتشی بود با هیمة بسیار وقتی که ایشان بر کنار حفره‌های آتش نشستند و سوزانیدن مومنین را مشاهده می‌کردند (گویند پادشاهی بود که دعوی ربوبیت می‌کرد و مردم را به پرستش خود وامیداشت امر داد خندقی کنند و در آن آتش افروختند خداپرستان را می‌آوردند برابر آتش هر که از دین دست می‌کشید و پادشاه را به خدایی می‌پذیرفت رها می‌کردند و اگر نه در آتش می‌انداختند زنی را با طفل شیرخوار آوردند زن چون آتش را دید در دلش گذشت که قبول کند طفل به زبان آمد که مادر در دین خود ثابت باش خدا بر حق است؛ زن با کودک خود را در آتش افکند و دین از دست نداد، هر که را در آتش افکندند پیش از آن که تن به آتش رسد جان به بهشت رسید و عیبی نگرفتند بر ایشان مگر اینکه به خدای عزیز ستوده ایمان داشتند) آن خدایی که برای اوست سلطنت آسمان‌ها و زمین و بر هر چیزی گواهد است آنان که اذیت کردند مردمان مومن و زنان مومنه را پس از آن توبه نکردند برای ایشان عذاب جهنم سوزان است» (Boruj, verse 8-4).

خداوند در سوره روم نیز انسان را به سیر و سفر و گردش دعوت می‌کند و می‌فرماید: «بگو در زمین سیر کنید پس بنگرید عاقبت کسانی که قبل از شما (زندگی می‌کردند و) بیشترشان مشرک بودند چگونه بود» (Al-Rum, verse 42). یک جامعه با اکثریت منحرف، به قهر الهی مبتلا خواهد شد، گرچه تعدادی خوبان هم در آن باشند. هرگاه در منطقه‌ای اکثریت مردم فاسد شدند، جهاد و یا هجرت از آن‌جا لازم است (Qeraaty, 1388: 208)

از دیگر اهدافی که خداوند برای سیر و سفر در نظر گرفته آشنایی انسان با عاقبت کار افرادی است که در برابر نعمت‌هایی که از جانب خداوند به آن‌ها ارزانی داده شده بود ناسپاسی کرده و گناه را پیشه خود قرار دادند: «پس آیا

در زمین سیر نکردند تا ببینند عاقبت کسانی که پیش از آنان بوده‌اند چه شده (و چگونه نابود شدند؟ آنان) تعدادشان از اینان بیشتر و قدرت و آثارشان در زمین سخت‌تر (و فزون‌تر) بود، اما آنچه را به دست آورده بودند به کارشان نیامد» (Ghafir, verse 82).

هدف دیگر قرآن از گردشگری آشنایی با عاقبت کار مجرمان (گنهکاران) است که خداوند می‌فرماید: «در زمین بگردید پس بنگرید که فرجام گنه‌پیشگان چگونه بوده است». مجرمان، بدعاقبت هستند و جرم پی در پی، سبب کفر و تکذیب می‌شود. گناه، کیفر دنیوی و اخروی دارد. بازدید از آثار به جا مانده از ستمگران تاریخ، یکی از ابزار رشد و تربیت است چرا که تاریخ بشر، اصول، قانون و سنتی دارد که بر اساس آن اصول، عبرت‌های گذشته می‌تواند برای امروز درس باشد (Qeraaty, 1388: 449). توجه به سنت‌های تاریخی و عزت و ذلت تمدن‌ها، پیروزی و شکست آن‌ها نیز از دیگر اهداف گردشگری در قرآن است که در سوره انعام به آن اشاره شده است: «ای پیامبر! به آنان بگو: در زمین بگردید، سپس بنگرید که سرنوشت تکذیب‌کنندگان چگونه شد؟» (Anam, verse 11). اگر عواملی مثل انکار و تکذیب حق در زمانی سبب هلاکت شد، در زمان‌های دیگر هم می‌تواند سبب هلاکت شود، لذا تکذیب انبیاء را می‌توان از جمله عوامل سقوط تمدن‌ها برشمرد (Qeraaty, 1388: 419).

هدف خداوند از گردشگری و بازدید از اماکن تاریخی؛ تفکر و تعقل درباره علل سقوط تمدن‌هاست نه صرفاً به منزله سرگرمی و گذران اوقات فراغت. خداوند این اهداف را توأمان با یکدیگر در نظر می‌گیرد. سفرهای علمی و آموزنده، از جانب خداوند عملی ستوده و نیکو است. قرآن برای گردشگری اهداف والایی در مقایسه با اهداف انسانی در نظر گرفته که این اهداف نهایتاً رستگاری و کمال انسان را در پی خواهد داشت. جهانگردی، سیر و سفر، مطالعه طبیعت و گردش‌های هدفدار می‌تواند انسان را به فکر وادارد و موجب شناخت بهتر خداوند شود. خداوند در سوره عنکبوت می‌فرماید: «بگو ای پیغمبر به قوم خود سیر کنید در زمین سیر تاریخی و بنگرید چگونه آفریده خدا خلق را با اختلاف اشکال و تفاوت احوال در زمان‌های گذشته بعد خدا آماده کند و ظاهر سازد عالمی دیگر را که عالم برزخ و عالم قیامت است البته خدا بر هر کاری توانا است (Ankabout, verse 20)؛ و اما هدف دیگر قرآن از گردشگری تشویق به علم آموزی است چنانچه اگر لازم باشد می‌بایست به منظور کسب علم به سرزمین دیگری هجرت کرد خداوند می‌فرماید: «نباید مومنان همگی بیرون رفته و رسول را تنها گذارند بلکه چرا از هر طایفه‌ای جمعی برای جنگ و گروهی نزد رسول برای آموختن علم مهیا نباشند؟ تا آن علمی که آموخته‌اند به قوم خود بیاموزند که قومشان هم شاید خداترس شده و از نافرمانی حذر کنند (Tawbah, verse 122).

آیات فوق نشانگر آن است که گردشگری هر چند به گونه امروزی آن، صنعت به شمار می‌رود و دانشی را به خود اختصاص داده است، ولی با پیشینه‌ای که در تاریخ و فرهنگ دارد، گزاره‌ای نوپیدا نیست و قرآن کریم، به روشنی سیر در آفاق را ستوده و روایات از فایده‌های آن‌ها بسیار سخن گفته‌اند. حال که کشورهای غربی بر این پندارند که اگر به بایدها و نبایدهای شرعی توجه شود و دستورهای اسلام و ارزش‌های اسلامی و فرهنگی را در همه زوایای حرکت جهانگردی بگسترانیم، صنعت جهانگردی برای ما درآمدزا نخواهد بود؛ نه به پیامدهای ناگوار و فقرآفرین، درست پی برده‌اند و نه ژرفای بایدها و نبایدهای شرعی و ارزش‌های اسلامی را می‌شناسند. اینان اگر به زوایا و ژرفای باید و نبایدهای شرعی و ارزش‌های اسلامی پی برده بودند، درک می‌کردند که شکوفا شدن اقتصاد و پایدار

ماندن این شکوفایی، در گرو تواناسازی بنیه‌های معنوی جامعه و گسترش ارزش‌هاست (Collected Writers, 2009: 20-22). از این روست که اسلام با در نظر گرفتن همه جوانب جهانگردی، به خاطر رخداد برخی امور عارضی و موقعیت‌های غیرطبیعی، احکام متعددی را در باب جهانگردی بیان می‌کند. چنانچه از آیات و روایات بحث می‌شود، جهانگردی، در وضعیت معمولی، امری مطلوب، بلکه به سبب فایده‌های سرشار آن، یکی از مستحبات مورد تاکید شارع است. همین امر مستحب، در صورتی که مصلحت‌های مهم جامعه و نظام اسلامی ایجاب کند، می‌تواند در مورد بعضی از مسلمانان، واجب شود؛ مانند این‌که مقابله با توطئه‌ها و نقشه‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی دشمنان اسلام، ایجاب کند کارشناسانی از ممالک اسلامی، به منظور آشنایی با برنامه‌ها و نقشه‌های دشمنان به کشورهای آن‌ها، سفر کنند و از نزدیک کارهای آن‌ها را مطالعه کنند. برای اثبات این حکم، می‌توان به دلیل‌های واجب بودن حفظ نظام اسلامی که در جای خود بحث شده، استناد کرد. چنانچه می‌توان جهانگردی و سیاحت به برخی ممالک را، برای بعضی افراد، حرام دانست؛ مانند کسانی که می‌دانند در صورت رفتن به کشوری معین، ناچارند برخی از تکالیف شرعی خود؛ مانند حجاب را ترک کنند، یا در اثر آلوده بودن محیط و تبلیغات گسترده ضد دینی، اعتقادات و باورهای مذهبی آن‌ها متزلزل می‌گردد. هم‌چنان که برخی نصوص گویای مکروه بودن برخی سیاحت‌هاست. از باب مثال، پاره‌ای از روایات که برخی از آن‌ها از سندی صحیح نیز برخوردارند، سفر دریایی به منظور تجارت را مکروه می‌شمارد. در روایتی صحیح از محمدبن مسلم می‌خوانیم: امام باقر(ع) و امام صادق(ع)، از دریانوردی، به منظور تجارت کراهت داشتند. به هر حال چنانچه روایت اخیر صراحت دارد، وجه کراهت این قسم دریانوردی، زیانی است که از این رهگذر متوجه جنبه دینی و انجام تکالیف عبادی شخص می‌شود، مثل این‌که سبب تشخیص ندادن قبله یا طوفانی شدن دریا، در نمازش، خللی پیدا شود. چنانچه اگر زمانی به علت پیشرفت تجهیزات و تسهیلات دریانوردی، انجام اعمال عبادی در دریا به راحتی و بدون دغدغه ممکن شود، به گونه‌ای که در این جهت تفاوتی میان خشکی و دریا نباشد وجهی برای کراهت یاد شده، دیده نمی‌شود (Ibid., 40-38).

ابعاد اجتماعی گردشگری

گسترش گردشگری بین‌المللی در چارچوب ژئوپلیتیک اثرات برجسته‌ای در بهبود ابعاد اجتماعی میان کشورها دارد (Ahmadi et al., 2015: 472). مقصود از اثرات اجتماعی گردشگری، تغییراتی است که در زندگی مردم جامعه میزبان گردشگر رخ می‌دهد و این تغییرات بیشتر به سبب تماس مستقیم اهالی و ساکنان آن دیار و گردشگران صورت می‌گیرد. این تغییرات بلندمدت است و در نتیجه رشد و توسعه صنعت گردشگری رخ خواهد داد. از آنجا که ره‌آورد صنعت گردشگری موجب تغییراتی در زندگی روزانه جامعه میزبان می‌شود، اصطلاح اثرات اجتماعی را به معنای تغییراتی به کار می‌برند که در تجربه‌های روزانه ارزش‌ها و شیوه زندگی جامعه میزبان رخ می‌دهد (Masumi Lari et al., 1394: 458). لذا ابعاد اجتماعی بسیاری بر گردشگری تاثیرگذارند که می‌توان با تقویت این آثار مثبت در جهت رشد و پیشرفت جامعه گام برداشت که در ذیل به تفکیک به آن‌ها پرداخته شده است:

۱- اشتغال‌زایی

تنوع فعالیت‌های مربوط به صنعت گردشگری باعث شده تا با رواج این صنعت، تاثیرات اقتصادی بالایی را در هر

کشوری ایجاد کند. توسعه این صنعت نقش موثری در کاهش بیکاری و همچنین بهبود توزیع درآمد و افزایش درآمدهای دولت دارد (Ezgan et al., 2015: 85). به طور کلی گردشگری به عنوان عامل اقتصادی عمده و بسیار موثر در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است و گسترش آن می‌تواند فعالیت‌های اقتصادی و مشاغل گوناگونی را در مناطق مختلف به وجود آورد؛ که این فرصت‌های شغلی بیش‌تر خدماتی هستند؛ بنابراین گسترش گردشگری باعث روی آوردن مردم به فعالیت‌های سازنده و رونق اقتصادی و کاهش فقر می‌شود؛ که گسترش خدمات اجتماعی و رشد سرمایه‌گذاری را در مناطق در پی خواهد داشت (Barary et al., 2016: 46). کشورها و جوامع به صورت فزاینده‌ای به این حقیقت پی برده‌اند که برای بهبود وضع اقتصادی خود، باید ابتکار عمل به خرج داده و درصدد یافتن راه‌های تازه‌ای برآیند. با تفکر و تدبیر در آیات الهی از طریق گردشگری می‌توان با امکانات و مشاغل موجود در سرزمین‌ها آشنایی پیدا کرد و به کسب صفات اخلاقی و دینی پرداخت به گونه‌ای که ذوالقرنین نیز با سفر به سرزمین‌های مختلف و مشاهده آثار الهی از جمله با دیدن منظره غروب خورشید در دریا به فکر ذوب فلزات به منظور ساخت سد افتاد «بیاورید مرا پارچه‌های آهن (امر کرد که میانه دو کوه را کنند به عرض و طول زیاد تا به آب رسید از آنجا پارچه‌های آهن روی هم نهادند) تا وقتی که مساوی شد میان دو جانب کوه ذوالقرنین گفت بیاورید مس گداخته که بریزیم بر آن بنا تا محکم شود (چنین کردند سدی ساخته شد محکم مانند پولاد)» (Kahf, verse 96). خداوند متعال تمام زمینه‌های لازم جهت ایجاد اشتغال به منظور آباد کردن زمین را فراهم کرده تا انسان‌ها از این طریق به اهداف خود دست یابند و به تکامل برسند چنانچه خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «اوست (خدا) که شما را در زمین پدید آورد و از شما خواست که زمین را آباد کنید» (Hood, verse 61)؛ بنابراین با اینگونه سفرها می‌توان با مشاغل جدید در سرزمین‌ها آشنا شد و امکانات موجود در جامعه را شناسایی کرده و با راه‌آورد‌های ابتکاری مشاغلی را راه‌اندازی کرد که با فرهنگ بومی ما سازگاری داشته و می‌توان به رفع محرومیت‌های موجود در جامعه پرداخت. مشاغل دیگری نظیر تولید زره و نرم کردن آهن نیز از جانب خداوند به حضرت داود آموزش داده شده و در قرآن از آن یاد شده است: «و فضیلتی دادیم ما داود را از طرف خود که گفتیم ای کوه‌ها برگردانید آواز خود را با داود و ای مرغان شماها نیز چنین کنید و نرم کردیم برای او آهن را (که بدون احتیاج به آتش و چکش و سندان زره بسازد) و امر کردیم به داود اینکه بساز زره‌های فراخ دامن و اندازه نگه دار در بافتن و امر کردیم داود و قوم او را که کارهای نیکو بکنید البته من به آنچه می‌کنید بینا هستم» (Saba, verse 11 - 10).

گردشگری در تنوع و غنا بخشیدن به اقتصاد محلی نیز حائز اهمیت بسیار است برای تولید محلی اعم از صنایع دستی و یا محصولات کشاورزی جهت ارتزاق گردشگران بازارهای جدیدی ایجاد می‌کند. درگیر کردن مردم محلی و دانشجویان جامعه میزبان و مشارکت آن‌ها با پژوهشگران و همکاری مردم در امر پیاده‌سازی فنی این فناوری، موجب اشتغال‌زایی و متعاقباً درآمد خواهد شد (Riahi & Arouji, 2015: 537).

در آیات قرآن کریم، به بسیاری از نقاط جغرافیایی و تاریخی اشاره شده که همواره مورد توجه باستان‌شناسان قرار گرفته است: مصر، اصحاب حجر (سنگستان) سد ذوالقرنین، غار اصحاب کهف، ارم ذات العماد، سد مآرب و ... فهم دقیق و روشن این مفاهیم در گرو آن است که یک مورخ و یا مفسر و یا فقیه نسبت به آنها شناخت همه جانبه پیدا کند و این شناخت بدون کمک گرفتن از دانش باستان‌شناسی ممکن نیست لکن این دعوت قرآن و فرمان به سیر در

زمین روحیه کاوشگری و جست‌وجو را در پیروان خود بر می‌انگیزد و ضرورت مساله باستان‌شناسی را برای درک و شناخت مکان‌های مورد اشاره قرآن روشن می‌سازد. باستان‌شناسی که لازمه آن جهانگردی و گردشگری است، در حقیقت علم بازسازی تاریخ از گذشته تا حال است. به سخن دیگر، باستان‌شناسی نوعی جراحی تاریخ و پی بردن به علل صعود و سقوط ملت‌ها و امت‌های پیشین است. (Jaghoby, 2010: 56-55)؛ بنابراین باستان‌شناسی نیز به عنوان شغلی درخور توجه است که با گردشگری رابطه تنگاتنگ دارد. خداوند در سوره آل عمران در باب کسب تجربه و عبرت از تاریخ گذشتگان که آیات قرآن را تکذیب کردند می‌فرماید: «پیش از شما مللی بودند و رفتند، در اطراف زمین گردش کنید و ببینید که آنان که وعده‌های خدا را تکذیب کردند چگونه هلاک شدند» (Al-Imran, verse 137).

۲- مشارکت اجتماعی

مشارکت فعال در پیشرفت صنعت گردشگری یکی از عناصر کلیدی توسعه پایدار محسوب می‌شود که رسیدن به این مهم مستلزم ایجاد تغییرات بزرگ در شیوه انجام کارها می‌باشد که تنها از طریق کار جمعی، مشارکت مردمی و تلاش و فداکاری سیاست‌گذاران و مردمان همان منطقه تحقق می‌پذیرد (Jomehpoor, 2015: 389). انسان به حکم اجتماعی بودن، در جهت آسایش و تأمین آرامش و امنیت خود، به دیگران نیازمند است و همین نیازها او را در جهت تعاون و مشارکت با دیگران ترغیب، تشویق و گاه مجبور می‌کنند. اصولاً به همان اندازه که انسان‌ها و جوامع بشری مترقی‌تر و متکامل‌تر می‌گردند، مشارکت و همکاری انسان‌ها نیز باید افزایش یابد؛ ولی عملاً جوامع انسانی به خاطر رشد روحیه فردگرایی، در پی سلطه مطلق عقلانیت ابزاری، دچار حالت ذره‌ای شده‌اند که در آن همکاری، یا وجود ندارد و یا اگر وجود دارد هدف فردی در اولویت قرار دارد؛ یعنی برخورد ابزاری با یکدیگر. در دین اسلام، مشارکت و تعاون یکی از آموزه‌های اصلی است؛ چنان‌که خداوند در آیه ۲ سوره مائده می‌فرماید: «یاری کنید یکدیگر را بر کارهای نیکو و پرهیزکاری و یاری مکنید بر بدی و ستمکاری و بپرهیزید از نافرمانی خدا که البته خدا سخت عقوبت است» (Ma'edeh, verse 2). گرچه در اسلام، مشارکت در هر کاری تأیید نگردیده و فقط به مشارکت در کارهای خیر و نیک امر شده، ولی مشارکت در کارهای خیر، اموری همانند ترویج عدالت، برابری، صلح، امنیت و توسعه در جهت رشد و ارتقای بشری را دربر می‌گیرد که اگر این اصل در جامعه نهادینه گردد و مردم بدون توجه به روابط شخصی، نژادی و خویشاوندی، با آنان که به انجام کارهای سازنده و مثبت اقدام می‌کنند همکاری و همیاری نمایند، بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی حل می‌شود و جامعه‌ای مملو از تعاون به وجود می‌آید. البته باید دقت نمود تعاون مورد تأکید دین مترادف با همکاری نیست؛ زیرا شرط لازم در همکاری وجود نیازمندی مشترک است و حال آنکه در تعاون چنین نیست؛ یعنی علاوه بر نیاز مشترک، تمایل انسان‌ها به معاضدت با یکدیگر نیز شرط است. به همین دلیل، گفته می‌شود: رفتار تعاونی نیازمند - دست کم - «روح با هم بودن» و اعتماد به یکدیگر است و از این رو، تعاون چیزی فراتر و بالاتر از همکاری است. تعاون انگیزه‌ای است که فرد را تشویق و ترغیب می‌کند تا در فعالیت‌های روزمره خود را وقف خدمت به دیگران در جهت نیل به اهداف عالی الهی نماید (Zahedi Asl, 1371: 150-149). مشارکت اجتماعی نیز از نظر اسلام اهمیت بسزایی داشته به گونه‌ای که مشارکت انسان‌ها پویایی و بقای جامعه را به دنبال خواهد داشت.

اسلام دین عطوفت و مهربانی است و برقراری انس و الفت را از جمله ابزار توسعه هر ملتی قلمداد کرده که با ایجاد الفت و مهربانی تعاون و همکاری در بین افراد جامعه بیشتر می‌شود. از آن‌جا که انسان‌ها در سرنوشت خود و جامعه حق دخالت دارند تعاون و همکاری در مواردی که به جهت رفع نیازهای فردی و اجتماعی، ایجاد امنیت و رفاه است مجاز شمرده شده و انسان را به همکاری دعوت می‌کند، گردشگری نیز از جمله اموری است که می‌تواند در جهت رفع نیازهای مادی هر منطقه نقش بسزایی را ایفا نماید لذا در امر گردشگری مشارکت مردم منطقه در جهت ارتقای منطقه به منظور شناسایی هرچه بیش‌تر آثار موجود در شهر خود به گردشگران لازم الاجرا بوده که این مسأله سبب توسعه گردشگری شده و افزایش روابط و تعاملات و همچنین افزایش اعتماد اجتماعی را به دنبال خواهد داشت. علاوه بر آن می‌توان فرهنگ تعاون و همکاری توأم با الفت و مهربانی را به گردشگران شناساند.

در بعضی موارد ساکنین منطقه به عنوان نیروی انسانی فعال می‌توانند در امور توریسم سهمی باشند و در فعالیت‌های مربوط به این صنعت مشارکت داشته باشند، زیرا آن‌ها محیط زیست منطقه را به خوبی می‌شناسند. ساکنین، منابع ایده‌آلی برای اطلاعات می‌باشند؛ مثلاً آن‌ها می‌توانند برای بازدیدکنندگان شرح دهند که چرا گیاهان مشخصی فقط در زمان‌های خاص رشد می‌کنند و چه حیواناتی جذب آن‌ها می‌شوند (Kargar et al., 2015: 245).

۳-رفاه و امنیت اجتماعی

امروزه امنیت به عنوان مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین اصل در تدوین استراتژی توسعه گردشگری در جهان به شمار می‌آید. میان گردشگری، ثبات، توسعه و امنیت رابطه‌ای تعریف شده وجود دارد، چرا که توسعه زیرساخت‌های جهانگردی تا حدود زیادی به سایر فعالیت‌های جاری و عمرانی یک منطقه، عوامل حمایت‌کننده، قوانین و مقررات (امنیت)، اطلاع‌رسانی، هماهنگی سازمان‌های مرتبط و گسترش حمل و نقل در امور جهانگردی وابسته است و هرگونه بروز ناامنی و بکارگیری خشونت در سطوح مختلف زبان‌های جبران‌ناپذیری به این صنعت وارد می‌سازد (Mattighi & Gharebegi, 2015: 747). اعتلای سطح امنیت یکی از مهم‌ترین عوامل در مقاصد گردشگری برای گردشگران است. امنیت که امروز از بسترهای مهم بر سر راه توسعه گردشگری بین‌المللی می‌باشد؛ باعث رکود گردشگری در بعضی از این کشورها شده است. وجود ناامنی، خشونت، بالا بودن میزان جرایم سوانح جاده‌ای، عدم ثبات و امنیت سیاسی از مسائلی می‌باشد که می‌تواند زیان‌های جبران‌ناپذیری را به این صنعت وارد سازد (Ahmadi et al., 2015: 472). توسعه صنعت گردشگری باید در راستای رفاه حال جوامع محلی باشد، توسعه صنعت گردشگری باید بر مبنای منافع جوامع محلی و منافع گردشگران جانب اعتدال را نگه دارد، یعنی بر مبنای مساوات استوار باشد، توسعه صنعت گردشگری باید بر مبنای برنامه‌ریزی دقیق با مشارکت گسترده جوامع محلی، گروه‌های مختلف اجتماعی و بخش خصوصی صورت پذیرد و توسعه صنعت گردشگری باید به گونه‌ای انجام گیرد که نه تنها سبب افزایش عواید و درآمدها در سطح دولتی و ناحیه‌ای شود، بلکه کیفیت زندگی را در سطح اجتماع نیز بهبود بخشد (Jomehmpoor, 2015: 391). دولت می‌بایست با مطالعه پتانسیل‌های موجود در ایران، نقشه و طرح جامع گردشگری را برای کشور تدوین کند و با تخصیص بودجه زیرساخت‌های لازم برای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی را مهیا کند. با گسترش جاده‌ها، تجهیز فرودگاه‌ها و ترمیم و اصلاح سیستم‌های حمل و نقل زمینه‌های امنیت و آرامش خاطر گردشگران را ایجاد کنند. با وضع قوانین و مقررات بسترسازی جهت ایجاد امنیت روانی و اجتماعی

برای گردشگران و جهانگردان که فاکتور مکمل و بسیار مهمی در راستای توسعه صنعت گردشگری است صورت گیرد (Masumi Lari et al., 2015: 448). طبق فرمایش مولا امیرالمومنین (ع) هماهنگی در اخلاق و آداب و رسوم فرهنگی موجود در جامعه باعث امنیت از دشمنی‌ها و کینه‌های آنان است.

۴- حفظ ارزش‌های اجتماعی

یکی دیگر از ابعاد اجتماعی گردشگری ارزش‌های موجود در هر جامعه می‌باشد که شناخت این ارزش‌ها برای ثبات و تداوم فرهنگ هر جامعه‌ای ارزشمند بوده لذا می‌بایست با حفظ این ارزش‌های بومی و سنتی و همچنین حفظ آثار موجود در جامعه به منظور عبرت‌آموزی آیندگان کوشا بود و از انحطاط فرهنگ موجود در جامعه جلوگیری به عمل آورد چنانچه خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: در زمین سیر کنید پس بنگرید عاقبت کسانی که قبل از شما (زندگی می‌کردند و) بیشترشان مشرک بودند چگونه بودند (Al-Rum, verse 42).

تاریخ از منابع شناخت است و مطالعه تاریخ و بهره‌گیری از حوادث گذشته چراغ راه آینده است. از آنجا که سنت‌ها و قوانین حاکم بر تاریخ، ثابت است بنابراین با مطالعه علل حوادث دیروز، می‌توان راه امروز را شناسایی کرد (Gheraati, 2009: 208, p. 7). چنان‌که مولی امیرالمومنین در نامه‌ای به مالک اشتر سفارش می‌کند: «آداب پسندیده- ای را که بزرگان این امت به آن عمل کردند و ملت اسلام با آن پیوند خورده و رعیت با آن اصلاح شدند، بر هم مزن و آدابی که به سنت‌های خوب گذشته زیان وارد می‌کند، پدید نیآور که پاداش برای آورنده سنت و کیفر آن برای تو باشد که آن‌ها را در هم شکستی. با دانشمندان، فراوان گفتگو کن و با حکیمان فراوان بحث کن که مایه آبادانی و اصلاح شهرها و برقراری نظم و قانونی است که در گذشته نیز وجود داشت (Nahj al-Balaghah, letter 53).

توسعه گردشگری اگرچه دارای مزایای بی‌شمار اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی است، لیکن در صورتی که عوامل متشکله آن به درستی ساختار نیابد، زیان‌های ناشی از توسعه این صنعت سنگین‌تر از منافع حاصل از آن خواهد بود. در این ارتباط از بین رفتن اعتبار هنرهای ملی، آداب و رسوم، سنت‌ها، ترویج مواد مخدر، جنایت، فحشا و ... را می‌توان در زمره معایب فرهنگی توسعه بدون برنامه گردشگری برشمرد (Mc Intyr, et.al., 1993) بنابراین با داشتن برنامه‌ای همه‌جانبه مطابق با آیین و قوانین اسلامی نه تنها می‌توان مانع از بین رفتن آداب و رسوم محلی و ارزش‌ها و سنت‌هایی شد که برای مردم جامعه ارزشمند می‌باشد، بلکه با ترویج فرهنگ‌های بومی می‌توان موجب رشد صنعت گردشگری شد به گونه‌ای که این صنعت می‌تواند نقش بسیار مهمی در کاهش فقر در مناطق محروم و دورافتاده که دارای منابع غنی فرهنگی و غیر مادی نظیر آداب و رسوم و فولکور هستند، بازی کند. همچنین تغییر در ساختار و نقش‌های اجتماعی، کاهش نابرابری‌های اجتماعی و کمک به حفظ میراث فرهنگی را می‌توان از جمله نقش‌های اجتماعی و فرهنگی گردشگری برشمرد (UNWTO, 2005).

۵- (کسب معاش) تجارت

روند کنونی توسعه گردشگری در سطح جهان ایجاب می‌کند که از تمامی امکانات و منابع طبیعی در جهت کسب منافع بیش‌تر استفاده شود و هیچ مانعی در مقابل این بهره اقتصادی قابل توجه نیست. برای توسعه گردشگری و

قرار گرفتن در ردیف قطب‌های گردشگری منطقه و جهان در مرحله نخست باید نگرش مردم و دولت به این صنعت تغییر یابد (Lotfi & Sassanipour, 2015: 201) تا از یک‌سو زمینه استفاده درست و مناسب از امکانات موجود را فراهم کرد و از سوی دیگر در جهت ارتقای بخش‌های اقتصادی- اجتماعی جامعه گام نهاد. خداوند در قرآن کریم انسان‌ها را به سیر و سیاحت دعوت کرده که از این طریق از مواهب الهی اعم از مواهب مادی و معنوی بهره گیرند: «پس آنگاه که نماز پایان یافت باز در پی کسب و کار خود روی زمین منتشر شوید و از فضل و کرم خدا روزی طلبید و یاد خدا بسیار کنید تا مگر رستگار و سعادت‌مند گردید» (Jomeh, verse 2). در سوره بقره خداوند خطاب به انسان فرموده که با وجود منابع و امکانات طبیعی که در اختیار شما قرار دادیم به منظور کسب معاش به مناطق دیگر سفر کنید و منتظر انفاق مردم نباشید: «انفاق شما برای نیازمندیانی باشد که در راه خدا محصور شده‌اند. توان حرکت و سفر در زمین را ندارند. از شدت عفاف و آبروداری، شخص بی‌اطلاع آن‌ها را غنی می‌پندارد، اما تو آن‌ها را از سیما و چهره‌هایشان می‌شناسی. آنان هرگز با اصرار از مردم چیزی نمی‌خواهند؛ و هر چیز نیکو و خیری را انفاق کنید، پس قطعاً خداوند به آن آگاه است» (Baqarah, verse 273). خداوند در آیه دیگری می‌فرماید: «و عده‌ای دیگر در زمین سفر می‌کنند و در پی روزی خدا هستند و گروهی دیگر در راه خدا پیکار می‌نمایند» (Mozammel. Vers20). در خصوص سیر و سفر برای کسب معاش از حضرت امام جعفر صادق (ع) نقل شده است: «انسان عاقل جز برای یکی از سه چیز مسافرت نمی‌کند: یا برای نیل به معارف الهی و ذخیره برای روز معاد، یا جهت درآمد و تحصیل معاش و یا برای سیاحت و سرور در غیر امور حرام و نامشروع» (Al-Mahdi al-Bayda, vol. 4, pp. 56-55). امیرالمومنین علی (ع) در مورد بازرگانانی که جهت تأمین معاش به سرزمین‌های دور سفر می‌کنند می‌فرماید: «بازرگانان منابع اصلی منفعت و پدیدآورندگان وسایل زندگی و آسایش و آورندگان وسایل زندگی از نقاط دور دست و دشوار می‌باشند، از بیابان‌ها و دریاها و دشت‌ها و کوهستان‌ها، جاهای سختی که مردم در آن اجتماع نمی‌کنند، یا برای رفتن به آنجاها شجاعت ندارند» (Nahj al-Balaghah, letter 53). در جایی دیگر امیرالمومنین علی (ع) می‌فرماید: «خردمند از شهری به شهری و از کشوری به کشور دیگر نمی‌رود، مگر برای یکی از این سه چیز: سامان دهی امور معیشتی، گام نهادن در اصلاح آخرت، برخورداری از لذت و تفریح سالم» (Nahj al-Balaghah, wisdom 390)؛ بنابراین حضرت علی (ع) برخورداری از لذت‌های حلال را در گرو گردش و سیر و سفر می‌داند و آن را لازمه زندگی هر مسلمانی برمی‌شمرد.

ابعاد فرهنگی گردشگری

گردشگری فرهنگی نوعی از گردشگری است که گردشگر را به فراگیری، آموزش، کنکاش و کسب تجربه درباره فرهنگ حال و گذشته‌ی جامعه مقصد و مقایسه آن با داشته‌ها و انگیزه‌های جامعه‌ی خود و دیگران وا می‌دارد و در واقع تجربه کیفی میان گردشگر و محیط مورد بازدید قرار می‌گیرد (MirKentoli & Hosseini Massoum, 2015: 2). در واقع هدف اصلی گردشگر دیدن جلوه‌های فرهنگی یک مقصد از قبیل مراسم، رفتارها، نمایشنامه‌ها، نمایشگاه‌ها، هنر و موسیقی است. در مناطق در حال توسعه، اماکن مذهبی یا کارگاه‌های صنایع دستی از جمله جاذبه‌های فرهنگی برای گردشگران است. گردشگری فرهنگی، بخش مهمی از تقاضای جهانی گردشگری را تشکیل می‌دهد (Vaez & Vaez Shahrastani, 2015: 13). در بعد مفهومی گردشگری فرهنگی، حرکت انسان از مکان معمولی سکونت با

هدف دیدار از جاذبه‌های فرهنگی و به دست آوردن اطلاعات و تجارب جدید برای ارضای نیازهای فرهنگی تعریف شده است (Bachleitner, 1999: 201). امروزه آثار باستانی و تاریخی و جاذبه‌های فرهنگی عوامل مهمی در جذب گردشگری است؛ چرا که آثار باستانی و کهن هر جامعه‌ای معرف فرهنگ خاص همان کشور و دارای ویژگی‌ها و ارزش‌های درخور توجه همان مملکت و مرز و بوم است (Shams & Gomar, 1394: 72). اسلام نیز انسان‌ها را تشویق به تفریح و گردش کرده و سیر و سیاحت را لازمه بهتر شدن زندگی از جهات معنوی و مادی معرفی می‌کند به گونه‌ای که با مطالعه در سیره ائمه اطهار متوجه می‌شویم که آنان نیز تفریح و سیر و سیاحت را از نظر دور نداشته بلکه مردم را نیز به گردش و تفریح تشویق می‌کردند. (روزی امام صادق (ع) در منزل (تفریحگاه) برادر خود عبدالله بن محمد تشریف داشت و عمرو بن حریث نزد امام (ع) آمد و عرض کرد: فدایت شوم! چه شده که به این‌جا آمده‌اید؟- فرمود: برای گردش و هواخوری» (Mohammadi Ray Shahri, 2013: 607). از آن‌جا که مسافرت نیز به منزله نوعی تفریح محسوب می‌شود و سلامتی و شادابی فرد را به دنبال دارد پیامبر اکرم (ص) انسان را تشویق به مسافرت می‌کند و می‌فرماید: مسافرت کنید تا سالم بمانید و غنیمت (سود) به دست آورید.

۱- علم اندوزی

خداوند در سوره توبه علاوه بر واجب بودن جهاد و سفر به کسب علم آموزی تاکید دارد و می‌فرماید: «نباید مومنان همگی بیرون رفته و رسول را تنها گذارند بلکه چرا از هر طایفه‌ای جمعی برای جنگ و گروهی نزد رسول برای آموختن علم مهیا نباشند؟ تا آن علمی که آموخته‌اند به قوم خود بیاموزند که قومشان هم شاید خداترس شده و از نافرمانی حذر کنند» (Tawbah, verse 122). می‌بایست از هر منطقه، افرادی برای شناخت اسلام به مراکز علمی بروند تا در همه مناطق، روحانی دینی به مقدار لازم حضور داشته باشند. علمای دینی نباید منتظر دعوت مردم باشند بلکه باید خودشان به سراغ مردم بروند؛ و از طرفی نباید انتظار اطاعت مطلق همه مردم را داشته باشند، چون گروهی هرگز به راه دین و خدا نمی‌آیند (Qeraaty, 2009: 524-523, vol. 3). کسب علم، تجربه و معارف از جمله اهداف گردشگری از دیدگاه قرآن است چرا که آشنایی با سرگذشت پیشینیان منبع شناخت و معرفت حقیقی می‌باشد. خداوند در سوره نمل می‌فرماید: «بگو در زمین بگردید پس بنگرید که فرجام گنه‌پیشگان چگونه بوده است» (Naml, verse 69). پیامبر اسلام نیز یکی از اهداف سیر و سفر را کسب تجربه می‌داند و می‌فرماید: «بروید مسافرت کنید. در سفر اگر نفع عایدتان نشود (لااقل) از فوائد عقلانی و تجربی آن بهره‌مند خواهید شد» (Makarem al-Akhlaq, 240). با توجه به رشد و پیشرفت تمدن‌ها می‌بایست از طریق علم‌اندوزی و شناخت فرهنگ‌های متعدد، فرهنگ متناسب با جامعه خود را اقتباس کرده و آن‌ها را بومی‌سازی کرد تا در عرصه فرهنگی- اجتماعی گام‌های بلندی برداشت. خداوند در سوره غافر می‌فرماید: «پس آیا در زمین سیر نکردند تا ببینند عاقبت کسانی که پیش از آنان بوده‌اند چه شد (و چگونه نابود شدند؟) ...» (Ghafer, verse 82)؛ بنابراین یکی از عوامل سقوط و زوال تمدن‌ها، مخالفت با انبیا و ترک سنت‌های الهی است (Qeraaty, 2009: 301, vol. 8).

۲- روابط و تعاملات اجتماعی

فرهنگ حیات و پویایی خود را در تعامل با محیط و مواجهه با سایر فرهنگ‌ها باز می‌یابد. وقتی فرهنگ‌ها در هم

آمیخته می‌شوند مردم برخی از ویژگی‌های فرهنگی را از فرهنگ غیر و بعضی را از فرهنگ خودشان کسب می‌کنند (Sadeghi and Mottaghi, 1394: 267). انسان‌ها نمایندگان فرهنگ‌های گوناگون‌اند و تماس رودرروی این نمایندگان، تماس رودرروی فرهنگ‌هاست (Mir Kentoli & Hosseini Massoum, 2015, 5). با وجود آموزه‌های دینی مشوق سیر و سفر، پیشینه و غنای فرهنگی و تاریخی ایران اسلامی، آداب و رسوم جذاب، اماکن زیارتی و سیاحتی و چشم‌اندازهای متنوع طبیعی در گستره ملی، میزان سیر و سفر و طراز دانستن و بینش فرهنگی و اجتماعی جامعه در خصوص فرهنگ و تمدن درخشان ما و دستاوردهای باشکوهش، نیازمند ارتقاء و تحول بیش‌تری است. بر این اساس لازم است با الهام از آموزه‌های دینی و بهره‌مندی از ظرفیت نیرومند وسایل ارتباط جمعی، منابع و متون آموزشی، نوع نگاه جامعه و فرهنگ عمومی را به ضرورت سفر و پیامدهای فرهنگی گردشگری، ارتقاء بخشیم. برخی از محققان بر این عقیده‌اند که «الگوهای فرهنگی یک جامعه، نخست بر شهروندان و توانایی و میل آن‌ها به مسافرت اثر می‌گذارد، به گونه‌ای که موجب ایجاد انگیزه برای مسافرت برون‌مرزی می‌شود و شیوه یا شکل این مسافرت را تعیین می‌کند و دوم در صنعت گردشگری، فرهنگ به عنوان عامل جذب عمل می‌کند. از تشویق‌ها و ترغیب‌های موجود در مفاهیم قرآنی، احادیث نبوی (ص) و معارف علوی در می‌یابیم که امر سفر و سیر در آفاق و انفس، یک حرکت فرهنگی، رشد دهنده و تحول آفرین است که هر مسافر و مهاجری به قدر وسع و قابلیت خویش از برکات و نتایج مادی و معنوی آن بهره‌مند می‌گردد (Montazeri & Abbasi, 2015: 642-641). خداوند درباره شناخت فرهنگ‌ها می‌فرماید: «و از آیات خدا آفریدن آسمان‌ها و زمین و اختلاف زبان‌ها و اختلاف رنگ‌های شماسست بدانید که در این اختلافات آیت‌هاست دانایان را» (Al-Rum, verse 22). شبکه ارتباطات الکترونیکی و فناوری‌های جدید اطلاعات و ارتباطات، بعد از پیدایش زبان و ارتباطات شفاهی که امکان تبادل ایده‌ها محقق گردید؛ ظهور خط و نوشتار که علاوه بر تبادل ایده‌ها و اطلاعات، حفظ آن نیز ممکن شد و پدیده صنعت چاپ که تکثیر و انتشار اطلاعات، عقاید و اندیشه‌ها در حجم بسیار وسیع به نسبت قبل میسر گردید، چهارمین انقلاب در تولید و عرضه دانش و ارتباطات به شمار می‌رود. گردشگری اطلاعات بعد از اطمینان از تولید اطلاعات علمی استاندارد با قابلیت عرضه و انتشار در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی می‌بایست با استفاده از امکانات و توانمندی‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات و تأمین زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری لازم، امکان عرضه و انتشار اطلاعات علمی تولید شده استاندارد را در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی فراهم آورد. بدیهی است عرضه اطلاعات مناسب به مخاطبان نیازمند اطلاعات در سرتاسر دنیا، سود سرشاری را برای تولیدکنندگان اطلاعات به ارمغان خواهد آورد (Haji Shamsai, 2015: 548).

۳- آشنایی با فرهنگ ملل مختلف

صنعت گردشگری می‌تواند با شناسایی فرهنگ‌های خاص و ترویج آن‌ها موجب افزایش آگاهی‌های مردم نسبت به سنت‌های بومی و محلی شود. معمولاً ساکنان محلی به دو گونه از منافع فرهنگی توسعه گردشگری بهره‌مند می‌شوند. اول این‌که گردشگر فرهنگ جامعه میزبان را به سایر جوامع و فرهنگ‌ها معرفی می‌کند. دوم این‌که صنعت گردشگری فرصتی برای ساکنان ایجاد می‌کند تا فرهنگ خود را مستقیم و بدون واسطه و به شکل واقعی به علاقه‌مندان عرضه کند. این عمل به ویژه باعث تقویت غرور و همبستگی جامعه میزبان و افزایش حد تحمل آنان در برابر

فرهنگ‌های دیگر می‌شود (Tork Fakhraei, 2015: 542). خداوند در خصوص گردش در اطراف زمین به منظور آشنایی با حالات و رفتارهای ملل و اقوام مختلف و نگرستن به شرایط متفاوت زندگی آنان و تفکر در سرنوشت آن‌ها که موجب بالا رفتن سطح آگاهی و بینش می‌شود می‌فرماید: «بگو در زمین بگردید و بنگرید خداوند چگونه آفرینش را آغاز کرده است، سپس خداوند به همین‌گونه، جهان را ایجاد می‌کند خداوند یقیناً بر هر چیز تواناست» (Ankabut, vers 20). مولا امیرالمومنین در خصوص پندپذیری از تاریخ جوامع گوناگون می‌فرماید: «مردم! برای شما در تاریخ گذشته درس‌های عبرت فراوان وجود دارد، کجایند عمالقه و فرزندان‌شان؟ کجایند فرعون‌ها و فرزندان‌شان؟ کجایند مردم شهر رس آن‌ها که پیامبران خدا را کشتند، چراغ نورانی سنت آن‌ها را خاموش کردند و راه و رسم ستمگران و جباران را زنده ساختند؟ کجایند آن‌ها که با لشکرهای انبوه حرکت کردند و هزاران تن را شکست دادند، سپاهیان فراوانی گرد آوردند و شهرها ساختند؟» (Nahj al-Balaghah, Sermon 182). خداوند در آیه دیگری می‌فرماید: «آیا آن‌ها سیر در زمین نکردند تا ببینند عاقبت کسانی که پیش از این‌ها بودند به کجا منتهی شد؟ همانا که نیرویی بیشتر از اینان داشتند و زمین را دگرگون ساختند و بیش از آنچه اینها آباد کردند آن‌ها عمران نمودند و پیامبرانشان با دلائل آشکار به سراغشان آمدند، (اما به خیره‌سری خود ادامه دادند و به مجازات دردناک الهی گرفتار شدند)، خداوند هرگز به آن‌ها ستم نکرد ولی آن‌ها به خویشتن ستم کردند» (Al-Rum, verse 9). این تأکیدهای مکرر، دلیل بر تاثیر فوق‌العاده این مشاهدات، در نفوس انسان‌هاست، آن‌ها باید بروند و آنچه را در تاریخ خوانده‌اند و یا از مردم شنیده‌اند با چشم ببینند. بروند و ملک بر تاراج رفته فراعنه، کاخهای ویران شده کسرها، قبرهای درهم ریخته قیصرها و استخوان‌های پوسیده و خاک شده نمرودها و سرزمین‌های بلادیده قوم «لوط» و «ثمود» را از نزدیک تماشا کنند؛ و پندهای خموشان را بشنوند و به خروش خفتگان در دل خاک گوش فرا دهند و آنچه را سرانجام بر سر خودشان خواهد آمد با چشم خود ببینند (Makarem Shirazi, 2009: 319-318).

۴- همبستگی اجتماعی

انسجام ملی مقوله‌ای سیال و دینامیک است و در بردارنده گونه‌ای همبستگی اجتماعی است که به واسطه آن مناسبات اجتماعی و اهداف فراروی، سامان می‌یابند و جامعه‌ای که به سمت انسجام ملی و وفاق پیش می‌رود چهار شاخصه اصلی دارد: مشارکت اجتماعی، پذیرش اختلاف (اختلاف سلیق، علایق و دیدگاه‌ها)، کاهش تعارضات و کاستن از تعلقات خاص‌گرایانه در جهت افزایش علایق عام‌گرایانه (Pazoki & Yurdakhani, 2015: 674). گردشگری می‌تواند موجب گسترش یکپارچگی و همگرایی اجتماعی و فرهنگی در سطح کشور و تقویت وحدت ملی گردد. گردشگر با دیدن فرهنگ‌های نزدیک به فرهنگ خود و مکان‌های این فرهنگ‌ها که از لحاظ تاریخی دارای معنا هستند می‌تواند در گردشگر احساسات خفته وطن‌پرستی یا قومیتی را بیدار کنند که در حالت مثبت باعث وحدت و انسجام قومی و فرهنگی است (MirKentoli & Hosseini Masooms, 2015, 6-5). این صنعت می‌تواند در جهت کاهش تنش‌های سیاسی و تثبیت صلح جهانی کمک کند. عقیده بر این است که ورود جهانگرد باعث بروز حس میهن‌دوستی و عرضه هرچه بیش‌تر فرهنگ و افتخارات در مردم می‌شود (Tork Fakhraei, 2015: 542). عوامل و موقعیت‌های مختلفی در پرتو مولفه‌های مختلف قادر خواهند بود شرایط و فرصت‌های لازم جهت همزیستی قومیت‌های مختلف در چارچوب یک نظام سیاسی را فراهم کند. گردشگری و توسعه آن از جمله

فرصت‌هایی است که علاوه بر زمینه‌سازی همگرایی میان قومیت‌های مختلف در این کشورها و تعامل میان فرهنگ‌ها و ملت‌ها قادر خواهد بود امکان ارتقای درک متقابل میان قومیت‌ها از یکدیگر را در حوزه اقتصادی، فرهنگی و سیاسی فراهم کند (Ahmadi et al., 2015: 471). انسان‌شناسان، گردشگری بین‌المللی را یکی از عناصر مهم در فرایند فرهنگ‌پذیری می‌دانند که به موجب آن مردم در برخورد با هم میراث فرهنگی یکدیگر را بهتر می‌شناسند. گردشگری یکی از شیوه‌های ارتباط بین فرهنگی است؛ به عبارت دیگر، فرهنگ به عنوان یک نظام ارتباطی بین مردمی با جلوه‌های مختلفی از آداب و رسوم، میراث و دیگر تولیدات مادی و زیباشناختی شکل می‌گیرد و واقعیت وجودی جامعه را بیان می‌کند. از این دیدگاه، مردم با فرهنگی که دارند به جهان طبیعی و انسانی خود شکل ویژه‌ای می‌دهند (Jalalian et al., 2010: 4).

حضرت امیرالمومنین علی (ع) در خصوص عبرت‌آموزی در تاریخ گذشتگان و هبستگی اجتماعی و اتحاد بین ملت‌ها چنین می‌فرماید: «از کیفی‌هایی که بر اثر کردار بد و کارهای ناپسند بر امت‌های پیشین فرود آمد، خود را حفظ کنید و حالات گذشتگان را در خوبی‌ها و سختی‌ها به یاد آورید و بترسید که همانند آن‌ها باشید! پس آن‌گاه که در زندگی گذشتگان مطالعه و اندیشه می‌کنید، عهده‌دار چیزی باشید که عامل عزت آنان بود و دشمنان را از سر راهشان برداشت و سلامت و عافیت زندگی آنان را فراهم کرد و نعمت‌های فراوان را در اختیارشان گذاشت و کرامت و شخصیت به آنان بخشید که از تفرقه و جدایی اجتناب کردند و بر وحدت و همدلی همت گماشتند و یکدیگر را به وحدت واداشته و به آن سفارش کردند» (Nahj al-Balaghah, Sermon 192).

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

هدف اسلام از آفرینش انسان رسیدن به کمال انسانیت و قرب الهی است که دستیابی به این مهم جز با اتکا به آموزه‌های دینی و سیره و سنت نبوی و علوی و داشتن برنامه و چارچوبی جامع و کامل میسر نخواهد شد. تأمل و تدبر در آیات الهی در رابطه با سیر و سیاحت انسان در زمین و توجه به پدیده‌های اطراف به منظور آگاهی بخشی از سرگذشت پیشینیان و عبرت‌آموزی موید مطالب فوق می‌باشد. رونق و گسترش صنعت گردشگری از جمله اهداف اسلام به منظور شناسایی منابع و قابلیت‌ها و زیرساخت‌ها و در نهایت حفظ میراث با ارزش فرهنگی، دینی و همچنین بهبود وضع معیشت مردم قلمداد می‌گردد. انسانها از دیرباز برای ادامه حیات ناگزیر از سفر به مناطق مختلف بوده‌اند و در خلال همین سفرها با فرهنگ و تمدن و آداب و رسوم قبایل و طوایف گوناگون آشنا می‌شده‌اند و همین امر به مرور زمان باعث رشد تمدن بشر گردیده است. واژه‌های مترادف با گردشگری در قرآن و سنت عبارتند از واژه‌هایی مثل سیر، سفر، سیاحت، هجرت، نفر، عروج، سری، رحله و ... یکی از سفرهایی که اسلام آن را در موارد خاص واجب می‌داند هجرت است، هجرت مسافرتی است که به نیت قربه الی الله صورت می‌گیرد و مهاجر کسی است که به خاطر حفظ دین از دیار خود دست می‌کشد و زندگی در سرزمین غربت را به زندگی در مهد ذلت ترجیح می‌دهد. نفر سفری است که در آن خروج از محل زندگی به قصد جهاد فی سبیل الله صورت می‌گیرد، رحله نیز نوعی سفر است که با کوچ کردن و انتقال همراه است و همچنین برای سفر آخرت از واژه‌ی رحله استفاده می‌شود. عروج عالی‌ترین نوع سفر است که مرحله‌ی کمال سیر و سلوک می‌باشد. سری هم نوعی سفر است که مسافر آن شبانه از مکانی به مکان دیگر انتقال می‌یابد، خداوند در سوره اسراء بواسطه‌ی چنین سفری خویش را

تسبیح فرموده. در قرآن به نمونه‌هایی از مسافرین اشاره شده که در طول تاریخ وجود داشته‌اند و محتوای سفر آنها می‌تواند الگویی برای ما مسلمانان باشد، افرادی همچون ابراهیم (ع)، فرزندان یعقوب، موسی (ع)، ذوالقرنین، پیامبر گرامی اسلام (ص) و ... که هر کدام با انگیزه‌ای خاص سفر کرده‌اند. مسلمانان صدر اسلام نیز سفرهای گوناگونی داشته‌اند مثل سفرهای سیاحتی و تفریحی، تجاری، زیارتی، دیدار آثار باستانی، سفرهای آموزشی و تبلیغی و ... که آثار و فوائد فراوانی به همراه داشته و بشر در طول قرن‌ها به تجربه به آن فوائد پی برده و امروزه سیر و سفر به عنوان امری جدی و قابل بحث در قالب صنعت جهانگردی توریسم در جوامع مختلف جایی برای خود باز کرده و مورد توجه دولتمردان است. از جمله آثار فردی و اجتماعی سیر و سفر می‌توان آثاری مثل ایمان به خدا و ایجاد درک عمیق و همه جانبه بر اثر دیدن شگفتی‌ها و جمال و جلال الهی، در میان بیماری‌های روح و آرامش روان، ایجاد نشاط، تقویت صبر و استقامت بر اثر تحمل سختی‌های سفر، فزونی معرفت و ژرفاندیشی و عبرت‌آموزی از طریق سیر در آثار گذشتگان و سرنوشت آنها، فقرزدایی و رشد درآمد اقتصادی و ... را نام برد. البته بسیاری از آثار مذکور در صورتی محقق می‌شود که آداب سفر در آن رعایت شود، برخی از این آداب که تقریباً در همه جای دنیا مورد قبول است عبارتند از: خوش برخوردی در سفر، مزاح کردن و شاد کردن دیگران (البته در غیر گناه)، دست و دل باز بودن در خرج کردن و ... . قرآن مجید، با به کارگیری واژه «سیر» در شکل‌ها و هیأت‌های گوناگون، دستور به گردشگری و جهانگردی می‌دهد: «قد خلت من قبلکم سنن فسیروا فی الارض...» (پیش از شما سنت‌هایی بوده است، پس بر روی زمین بگردید و بنگرید...) «فسیروا فی الارض فانظروا کیف کان عاقبه المکذبین.» (پس در زمین بگردید و بنگرید که عاقبت کار آنان که پیامبر را به دروغ نسبت می‌دادند، چگونه بوده است).

«قل سیروا فی الارض فانظروا کیف کان عاقبه المجرمین.» (بگو در زمین سیر کنید و بنگرید که پایان کار مجرمان چگونه بوده است). از مجموع این آیات و مانند آن می‌توان دریافت که: اصل مسأله گردشگری و سیر و جهانگردی و نیز برداشت و دریافت ژرف و عمیق از این سیروسفر، مورد عنایت و توجه خداوند متعال در قرآن مجید است. در آیات قرآن کریم، به بسیاری از نقاط جغرافیایی و تاریخی اشاره شده که همواره مورد توجه باستان شناسان قرار گرفته است: مصر، اصحاب حجر (سنگستان) سد ذوالقرنین، غار اصحاب کهف، ارم ذات العماد، سد مآرب، احقاف، رودی که بنی اسرائیل از آن گذشتند و فرعونیان در آن غرق شدند و ... فهم دقیق و روشن این مفاهیم در گرو آن است که یک مورخ و یا مفسر و یا فقیه نسبت به آنها شناخت همه جانبه پیدا کند و این شناخت بدون کمک گرفتن از دانش باستان‌شناسی ممکن نیست، گرچه بسیاری از این آثار تاریخی به تدریج بر اثر زمین‌لرزه‌ها، افت و خیز دریاها، ریزش‌های آسمانی، سایش خاک و مانند آن دگرگون شده است، لکن این دعوت قرآن و فرمان به سیر در زمین روحیه کاوشگری و جست‌وجو را در پیروان خود بر می‌انگیزد و ضرورت مسأله باستان‌شناسی را برای درک و شناخت مکان‌های مورد اشاره قرآن روشن می‌سازد. باستان‌شناسی که لازمه آن جهانگردی و گردشگری است، در حقیقت علم بازسازی تاریخ از گذشته تا حال است. به سخن دیگر، باستان‌شناسی نوعی جراحی تاریخ و پی بردن به علل صعود و سقوط ملت‌ها و امت‌های پیشین است. اما مانند بسیاری از رشته‌های دیگر، کم‌تر مورد توجه قرار گرفته و هنوز بر این بنیاد چیزی ساخته نشده تا به عنوان فنی درخور و شایسته، با روش‌های نو و پیشرفته به بازسازی قصص قرآنی بپردازد و فهم و درایتی نوین از آیات قرآنی ارائه دهد.

دسته دیگر از آیات قرآن، به صورت استفهام سرزنشی و تحریکی به مسأله گردشگری پرداخته و آنانی را که از این مهم سر بر می‌تابند مورد نکوهش و پرسش قرار داده است: «ا فلم یسیروا فی الارض فینظروا کیف کان عاقبۃ الذین من قبلهم...» (آیا در روی زمین نمی‌گردند تا بنگرند که پایان کار پیشینیان‌شان چه بوده است؟) یکی از واژه‌هایی که در رابطه با گردشگری و جهانگردی در قرآن مطرح شده است، واژه «سیاحت» است. این کلمه با سایر هیأت‌های آن در چند جای قرآن به چشم می‌خورد. لغت‌شناسان در توضیح آن چنین نوشته‌اند: «سائح: من ساح فی الارض، یسیح یسیحاً، اذ استمر فی الذهاب ومنه السیح، الماء الجاری و من ذلک یسمى الصائم سائحاً لاستمراره علی الطاعه فی ترک المشتھی.»

سائح، به کسی گفته می‌شود که در زمین می‌چرخد و گردشگری می‌کند، اصل این کلمه، به معنای حرکت و رفتن مدام است، به همین جهت به آب روان (سیح) گویند و از این رو به انسان روزه‌دار «سائح» گفته شده زیرا در فرمانبری و اطاعت از خداوند و دوری گزیدن از خواسته‌های نفسانی در طول روز پیگیر و استوار است. بخش گسترده‌ای از بحث‌های قرآن در قالب سرگذشت اقوام پیشین و داستان‌های گذشتگان بیان شده است. توجه به این نکته که تاریخ بستر حوادث گوناگون است و آنچه را به صورت ذهنی و فلسفی جست و جو می‌کند، گاه در صفحه‌های تاریخ به صورت عینی قابل بازیابی است، نقش محوری و زیربنایی تاریخ را نشان می‌دهد. مطالعه و نگرش به تاریخ و دیدن و گشتن در مکانهای تاریخی که ظرف وقوع رخدادها بوده‌اند، عمر آدمی را به بلندای عمر بشر دراز می‌سازد و آموزه‌های نظری و عملی و کاربردی فراوانی را فرا راه جوامع بشری می‌نهد.

قرآن به شیوه‌ای فراگیر به مسأله‌ی گردشگری توجه دارد. از دیدگاه قرآن گردش و سیاحت امری پسندیده و یکی از نعمت‌های بزرگ به شمار می‌آید که انسان باید سپاسگزار آن باشد. چنانچه در ۱۴ آیه مستقیماً امر به گردشگری می‌فرماید و یا با طرح سؤال غیر مستقیم امر به گردشگری می‌فرماید. همچنین واژه‌ی سیر و سفر و مشتقات آن و واژه‌های دیگر در قرآن کریم در آیات متعدد نام برده است که در کلیات مشابه هستند اما در مفهوم هدف خاصی را دنبال می‌کند این کلمات عبارتند از: سیر، سفر، سیاحت، هجرت، عروج، رحل و رحله، سری، ذهب، ضرب، نفر. با بررسی آیات مطرح شده در قرآن کریم در خصوص گردشگری مشخص گردید که علت توجه قرآن به امر گردشگری عبارت است از: مشاهده‌ی عاقبت دروغگویان، مشاهده عواقب کسانی که حقایق را تکذیب کرده‌اند، عاقبت مجرمینی که انبیاء را تکذیب کرده‌اند، نگرش بر عظمت قدرت الهی در چگونگی پیدایش موجودات، دریافت حقایق و باور نمودن آیات الهی، علت هلاکت کافران، عبرت گرفتن از وقایع و حوادث روزگار که در بین آیات بیشترین توجه قرآن به عاقبت تکذیب‌کنندگان حقایق است.

یکی از آموزه‌های انسان در گردشگری دیدار از آثار تاریخی کشورها (قصر پادشاهان) است و با مشاهده این آثار انسان از وقایع تاریخی عبرت گرفته و پی به قدرت لایزال الهی می‌برد همچنین افرادی که پیامبران را تکذیب می‌کردند به هلاکت رسیده و به تاریخ پیوسته‌اند ولی در عین حال پیامبران و امامان در بین مردم به خصوص شیعیان جایگاه بلند مرتبه‌ایی دارند. همچنین در روایات متعدد از پیامبر (ص) و امامان (ع) در خصوص گردشگری به جهت تندرستی انسان توصیه شده است. مسئله‌ای که هم اکنون پزشکان و روانشناسان به آن توجه فراوان دارند و شاخه‌ای

با عنوان گردشگری درمانی نیز در این خصوص شکل گرفت و شامل افراد و گروه‌هایی است که برای استفاده و تغییر آب و هوا (با هدف پزشکی و درمانی) استفاده از آبهای معدنی و معالجه اقدام به مسافرت می‌کند.

References

Quran

Nahj al-Balaghah

A group of writers (2008), *Tourism in Islamic jurisprudence and civilization*, Jurisprudence magazine, Publishing center of Islamic propaganda office in Qom Seminary, second edition. [In Persian]

Abbasi-Moghadam, Mostafa (2012), *A Textual and Traditional Exploration of Rafal, Two-Phrasebook of Hadith-Theory of Science and Research*, Fourth Year, No. 8 [In Persian]

Ahmad ibn farsi ibin Zakariya Al-Qazwini Al-Razi, Abolhossein (1404), *Ma'mad Moghaysis al-Laghah*, Volume 3, Daral-Fakr Publications5 [In Persian]

Ahmadi, Seyyed Abbas, Khodai, Ahmad, Rahimi Harabadi, Saeed (2015), *Geopolitics of Tourism; A New Approach to the Development of International Tourism*, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development [In Persian]

Akbari, Nematollah (1999), *Issues of Development in Iran*, Hasht Behesht Publication. Papeli Yazdi, Mohammad Hossein and Mehdi Saghaei, 2006, *Tourism (Nature and Concepts)*, First Edition, Tehran, Publications [In Persian]

Azkiya, Mostafa (2002), *Sociology of Development*, Word Publishing [In Persian]

Barry, Masoumeh, Firoosmand, Maral, Hashempour, Fahimeh (2016), *The Analysis of the Economic Impact of Urban Tourism from Citizens' Perspectives (Case Study: Babolsar City)*", *Geosciences Journal*, No. 24. [In Persian]

Dassville, Roger (2000), *Tourism Management*, Translation by Seyyed Mohammad Arabi and Davoud Izadi, Tehran, Office of Cultural Research. [In Persian]

Dehkhoda, Ali Akbar (1976), *Dehkhoda Dictionary*, Tehran: Tehran University

Ebrahimi, Ibrahim, Salehi, Mohammad, Salehi, Fereshteh (2014), *Semantics of the term "Travel" and its synonyms in the Holy Quran*, *Quarterly Journal of Literary and Qur'anic Studies*, Second Year, No. 14. [In Persian].

Ezgan, Ali, Ismail Pour Roshan, Ali Asghar, Talaei Firoozjani, Mostafa (2015), *The Relationship between Cultural Heritage and Handicrafts and Its Impact on Tourism*, Case Study: Mazandaran Province, Proceedings of the International Tourism Conference Modern and economic development. [In Persian]

Faiz Kashani, Mohsen (2010). *The Road to Brigh*. Translated by Mohammad Reza Ataei, Fourth Edition, 4th, Astan Quds Razavi Publishing and Printing Company. [In Persian]

Friday, Mahmoud (2015), *Development of Sustainable Tourism with the Approach of Cultural Capital and Local Planning with Emphasis on Food Tourism*, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian]

Ghadiri Masoomsh, Mojtaba, Alireza Stealaghi and Masoumeh Pazoki (2010), *Sustainable Tourism (Rural and Nomadic)*, Tehran University Press. [In Persian]

Hajipour, Abdulhamid (2009), *Attractions and Challenges of Cultural Tourism*, Proceedings of the National Conference on Tourism, Sustainable Development and Jobs, First Printing, Semnan, Semnan University Press. [In Persian]

Hari, Abbas (1998), *UNESCO Cultural Development Amendments*, Office of Cultural Research. [In Persian]

Jalalian, Hamid, Baradaran, Somayeh, Khanpooshi, Seyyed Hadi (2010), *The role of tourists in the process of cultural convergence of Islamic countries*, Proceedings of the Fourth International Congress of Geographers of the World of Islam. [(In Persian]

Kargar, Bahman & Bahiraei Hamid Hassanzadeh Forudzhad Davood (2015), *The role of ecotourism in rural development using SWOT model, case study, villages in Koohrang city*, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Development Economical. [In Persian]

Lotfi, Sedigheh & Mohammad Sassanipur (2015), *Investigating tourism development capabilities from a strategic planning perspective, case study: Kish Island*, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian]

Makarem Shirazi, Nasser (2009). *Sample Interpretation*. Siam Printing, Volume 18, Tehran, Dar al-Kabul Eslamiyeh. [In Persian]

Masoumi Lari, Seyed Mehdi & Narges Ahmadvand & Ali-Akbar Soraki (2015), *Tourism Infrastructure in Iran and Tourism Development*, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian]

- Mehrafroz, Mohammad (2015), Urban Tourism (Urban Tourism Economy, City Tourism and Tourism), Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian]
- Mohammad Esmail, Sedigheh & Ali Haji Shamsaee(1394), Information Tourism and How It Booms and Develops in Iran, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian]
- Mohammadi Reyeshahri, Mohammad(2012), translation of Hamid Reza Sheikhi. Elected by the Count of Al-Hikmah. 12th edition, Darul-Hadith Publishing Organization [In Persian]
- Montazeri, Gholamreza & Mosibeb Abbasi(2015), Jihadist Management, National Strategic Plan and Tourism Development, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian]
- Mostafavi, Hasan (1991). Al-Thaktiq al-Qal'mat al-Qur'an al-Karim. Tehran: Translation and publishing company. [In Persian]
- Mottaghi, Afshin & Mosesb Gharibibi(2015), The role of media advertising in tourism development, Case study: Shiraz city, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian]
- Pazoki, M, Yourdkhany, M., (2015), the study of historical and cultural tourism development strategy management methods Semnan, scrambled synergy of cultural values (based on theory, Proceedings of the International Conference on Tourism Modern and economic development. [In Persian]
- Ranjbarian, Bahram & Mohammad Zahedi (2000), Tourism planning at national and regional level, Isfahan University Press. [In Persian]
- Reading, Mohsen, Interpretation of Light (2009), Tehran, Center for Cultural Lessons from the Qur'an. [In Persian].
- Rezvani, Hasan (1981), Al-Tahtiq al-Qal'mat al-Qur'an al-Karim, Tehran: Publishing house of the book. [In Persian]
- Riahi, Vahid, Arvoj, Hassan (2015), Kyotoism; New Technology in the Development of Rural Tourism, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian]
- Sadeghi, Mohammad & Mottaghi, Afshin (2015), The Link of Indigenous Theater and Tourism Approach to Maintaining Native Cultures in the Process of Globalization, Case Study: Qeshm Island, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian].
- Shams, Majid, Gomar, Mina(2015), Development Strategy of the Congarev City to attract tourists, Proceedings of the International Conference on New Tourism and Economic Development. [In Persian]
- Tabarsei, Hasan (1991). Makarem al-khalak. Sharif-e-Reza Publishing House, Qom. [In Persian].
- Technical, Zohreh (2009), Income on Development, Globalization and Sustainability (Geography of Development), Tehran, Geographical Organization of the Armed Forces. [In Persian]
- Turk-Fakhræe, Mozaffar (2015), Scientific Tourism, A New Approach to It and a System to It, Proceedings of the International Conference on Modern Tourism and Economic Development. [In Persian]
- Vaez, Nafiseh & Azam Vaez Shahrastani(2015), The Impact of the Islamic Revolution of Iran on the Approach to Cultural Tourism, Halal Tourism Case Study, Proceedings of the International Conference on Modern Tourism and Economic Development [In Persian]
- Yaghoubi, Abolqasem (2010), Tourism in the Quran, Quarterly Journal of jurisprudence, No. 14[In Persian]
- Zahedi Asl, Muhammad (2002), Introduction to Social Services in Islam of Tehran, Allameh Tabataba'i University [In Persian]

Latin references

- Mc Intyr, G., (1993). Sustainable tourism development: guide for local Planners, World Tourism organization, P.P. 1-7, 105-120.
- World Tourism Organization (UNWTO) 2005, Tourism Market Trends, November 2005 Bachleitner, Reinhard, Cultural Tourism in Rular Communities, Journal of Business Research, 1999, Vol. 44.